

Erik Hjorth

Nätverk- och familjeterapi

Utbildning i systemisk psykoterapi, 45 Hp

Handledare: Astrid Hultkrantz-Jeppson

Examinator: Ulf Hammare

Brukares erfarenheter av nätverksterapi

En studie av hur nätverksterapi upplevs av klienter med långvarig kontakt med socialtjänsten

1. INLEDNING	4
2. SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	5
3. METOD	6
3.1 Urval och begränsning	6
3.2 Intervjuer med gradering	7
3.3 Nätverksterapi i praktiken	9
4. TIDIGARE FORSKNING	11
4.1 Forskning på nätverksperspektivet	11
4.2 Forskning på nätverkets betydelse	12
4.3 Forskning på nätverksterapi och nätverksmöten	12
5. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	15
5.1 Systemteori och utvecklingsekologi	15
5.2 Teorier om det annorlundas betydelse	17
6. REDOVISNING AV DET EMPIRISKA MATERIALET	20
6.1 Upplevelse av nätverksterapins olika delar	20
6.1.1 Inte så annorlunda	21
6.1.2 Annorlunda.....	22
6.2 Den upplevda betydelsen av delarna	23
6.2.1 Delar med mindre betydelse.....	24
6.2.2 Delar med stor betydelse	24
6.3 Annorlunda och betydelse sammanlagt	25

6.4	Upplevelsen av nätverksarbetet som ett flöde	27
6.5	Upplevelse av om insatsen har hjälpt	28
7.	DISKUSSION	29
7.1	Nätverksterapi som förutsättning för ett <i>now-moment</i>.....	30
7.2	Nätverksmötet som en förutsättning för ett <i>moment of meeting</i>	31
7.3	Nätverksmötets <i>nu-gemenskap</i>	32
7.4	Den upplevda effekten och behandlingskontexten.....	33
7.5	Slutord	33
8.	KÄLLFÖRTECKNING.....	35

1. Inledning

Nätverksterapi handlar i stora drag om att möjliggöra mänsklig utveckling. Utveckling kan definieras som en bestående förändring i hur man uppfattar och hanterar de system i vilka man ingår (Se t.ex. Bronfenbrenner 1979). Förändring är en skillnad som uppstår över tid och det krävs åtminstone två av något för att skapa en skillnad (Bateson 1998, sidan 73, White 2000, sidan 74 och 162) Nätverksterapi baserar sig på ett inkluderande perspektiv där klienten/brukaren och dess nätverk blir högst delaktigt och aktiv i sin egen utveckling. Att bidra till att skapa en skillnad för någon annan är att bidra till möjliggörandet av en utveckling i positiv riktning för de barn, ungdomar och familjer som är våra brukare. För att göra en skillnad i ett system krävs det att göra något annorlunda. Det annorlunda blir ett verktyg i jakten på den skillnad som kan göra en skillnad över tid - förändring och utveckling.

Jag har de senaste 2 åren arbetat med att förbereda och genomföra nätverksmöten på ett socialkontor i en medelstor svensk stad. Nätverksarbete består av flera delar där själva nätverksmötet är ett centralt inslag. Ibland kallas det för nätverksterapi, nätverksarbete eller nätverksbehandling. Jag använder de här begreppen synonymt. Nätverksterapi kan definieras på olika sätt. Svedhem (1991, sidan 164) vill beskriva det som ”ett kliniskt behandlingsarbete där man utifrån kartläggning av en viss individs sociala nätverk strävar efter att förändra detta i syfte att påverka individens beteende/hälsa”. I Nätverksboken (Forsberg & Wallmark 1998) används ordet nätverksterapi för att beteckna sammanhang som bygger på frivilliga överenskommelser mellan behandlare och klient medan socialt nätverksarbete sker inom ramen för social kontroll. Forsberg & Wallmark erbjuder en vidare definition på nätverksterapi: ”alla behandlingsinsatser som ligger i linje med de terapeutiska mål som klient, terapeut och nätverk kommit överens om att verka för och där klientens sociala nätverk på ett medvetet sätt frivilligt deltar i arbetet för att uppnå dessa” (a.a. sidan 14). Denna definition betonar klienten och dess sociala nätverks frivillighet och delaktighet i planering, genomförande och utvärdering av sin egen behandling och ligger mer i linje med det sätt som författaren till den här uppsatsen uppfattar begreppet nätverksterapi.

Nätverksuppdragen brukar komma från socialsekreterare och ärendena brukar mestadels gälla barn och ungdomar. Ibland rör det sig om barn som ska placeras eller bor i familjehem, ibland rör det sig om ungdomar som uppvisar normbrytande beteende i skolan eller hemma. Många

av familjerna har varit aktuella hos socialtjänsten under en lång tid innan de blir aktuella för ett nätverksarbete i min arbetsgrupp. Min erfarenhet är att nätverksterapi har fungerat bra för familjer där socialtjänstens andra insatser har misslyckats. Jag har också träffat många klienter som uttrycker att de "äntligen" fått hjälp i och med nätverksmötet, trots att familjen faktiskt erbjudits stöd och hjälp i olika former under lång tid innan. Det här har gjort mig nyfiken på vad i nätverksarbetet som är så annorlunda att det fungerar.

2. Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka brukarnas upplevelse av nätverksterapi. Brukare avgränsas i den här studien till familjer som har haft långvarig kontakt med socialtjänst. Upplevelsen undersöks genom att brukarna själva jämför nätverksterapi som helhet mot sina tidigare erfarenheter och förväntningar men framförallt hur brukarna upplever de olika delarna av nätverksterapin och vilken betydelse de haft.

Även om nätverksterapi till sin karaktär är annorlunda gentemot socialtjänstens traditionella behandlingsmetoder och stödinsatser är det inte säkert att klienterna uppfattar den som annorlunda. Men en rimlig hypotes är att brukare uppfattar nätverksterapi som något annorlunda jämfört med tidigare insatser. Familjer och klienter med långvarig kontakt med socialtjänst har en bred erfarenhet av olika behandlingsmodeller och insatser och detta utgör naturligt nog deras referensram och lägger grunden för deras förväntningar av nätverksterapin. Därför kan det jämförande perspektivet vara användbart för att lyfta fram likheter och skillnader i förhållande nätverksterapi och den behandlingskontext den utförs i. Behandlingskontexten är att nätverksterapin utförs inom socialtjänsten. Om hypotesen att de upplever nätverksterapi som annorlunda vore det intressant att se vilka delar som brukarna upplever som annorlunda. Är de delarna specifika för nätverksarbete, som till exempel att rita nätverkskarta, som upplevs som annorlunda eller är det generella saker, som till exempel att de upplevt bemötandet annorlunda? Svaren på de frågorna skulle vara givande i ett utvärderande kritiskt perspektiv för både behandlingsmodellen och den kontext den verkar i.

Frågeställningarna som används för att uppfylla syftet försöker fånga in både helheten och delarna:

Vad i nätverksbehandlingen har varit annorlunda och vilken betydelse har de olika delarna haft för den upplevda effekten?

Det är ur ett metodutvecklingsperspektiv intressant att inte bara studera hur brukare upplever helheten av behandlingen utan också hur enskilda delar upplevs. Här är intressant att undersöka om olika delar upplevs på liknande sätt av flera brukare. Finns det mönster som går igen i brukares upplevelser av den process som en nätverksterapi innebär i form av förmöten, nätverkskarta och nätverksmöte mm. Mer om vilka delar som undersöks redovisas under metodkapitlet.

3. Metod

3.1 Urval och begränsning

Vem är brukare? Frågan är inte helt enkel att besvara när det gäller nätverksterapi. Socialstyrelsen definierar brukare som endast de som är klienter för socialtjänsten och inte anhöriga (Socialstyrelsen 2009). Nätverksterapi går ju dock ut på att göra nätverket delaktigt och aktivt i själva behandlingen och i nätverket ingår ju både representanter för det privata och det professionella nätverket kring en person. De som ger nätverksgruppen uppdrag att förbereda och hålla i mötet är ofta socialsekreterare. I bästa fall är mötet till hjälp för uppdragsgivare genom att ärendet blir mer lättarbetat efter mötet. Man kan till och med finna lösningar på specifika problem i nätverksmötet. Man finner kanske att en tonåring ska flytta hem till sin farmor under en tid för att ge den ensamstående mamman ork att ta itu med tillvaron. Efter en tid kan tonåringen flytta hem och lugnet lägger sig i familjen - och i ärendet för socialsekreterarens del. Socialsekreteraren behövde aldrig ta till den stora arsenalen med jourhemsplacering eller familjehem. I det här fallet har nätverksmötet varit hela systemet till hjälp. Socialsekreteraren, tonåringen och mamman och farmodern har alla varit deltagare och brukare i en gemensam process som aktiveras och underhålls av nätverksmötet. Egentligen vore det minst lika intressant att utforska hur socialsekreterare och andra professionella upplever nätverksbehandling och dess effekter. Men i den här studien kommer jag att fokusera på familjen som brukare även om jag anser att alla deltagare i ett nätverksmöte ingår i det system som påverkas och kan således betraktas som brukare.

I varje ärende kommer jag att intervjua delar av det privata nätverket med utgångspunkt hos den mest berörda personen, ungdomen/barnet och dennes familj. Av de tjugotre nätverksuppdrag som jag hade under 2009 har jag identifierat de som kan betecknas som "familjer med långvarig kontakt med socialtjänst". Med "långvarig" menar jag här att socialtjänsten genomfört en utredning på familjen eller att de har haft en insats från

socialtjänst under 2 år eller mer. Av de tjugotre ärendena identifierade jag tio som stämde in på kriteriet. Av dessa tio frågade jag de fem senaste om de kunde tänka sig delta i en studie i form av att svara på frågor om nätverksbehandlingen. Av dessa tackade fyra familjer ja. I de olika familjerna fick jag tillgång att göra individuella intervjuer med huvudpersonen och de närmast anhöriga. Det blev sammanlagt 7 individuella intervjuer i 4 familjer.

Jag har under intervjuerna förstått att man valt att delta i studien av olika orsaker. En del har velat komma i kontakt med oss i nätverkslaget igen och de har kanske sett sitt deltagande i studien som en möjlighet till ytterligare behandling. Några har uttryckt att de tycker det är viktigt att arbetet med nätverksmöten ska få mer uppmärksamhet och har velat bidra till detta genom att delta i studien. Ytterligare några har sett det som en chans att få ventilera sina åsikter om socialtjänsten i stort. Gemensamt för de allra flesta deltagare i studien är att de i grunden verkar nöjda med nätverksbehandlingen. Det har inneburit att jag har fått noggrant leta och utforska de kritiska aspekterna av deras svar för att få nyanser i svaren. Å andra sidan är inte detta en överhängande problematik för studien då jag inte har undersökt huruvida de är nöjda eller inte. Studiens fokus ligger ju på brukarnas erfarenhet och upplevelse av nätverksbehandling i förhållande till andra insatser och erfarenheter från socialtjänst och om de upplever den som annorlunda.

3.2 Intervjuer med gradering

I intervjuerna med klienterna har jag i samtalsform bett dem att bedöma och gradera innehållet i nätverksterapi med fokus på om de upplevde behandlingen som annorlunda gentemot annan upplevd behandling. Jag kommer också fråga dem om de tror att de olika delarna haft betydelse för den upplevda effekten. Klienterna har fått bedöma svaren på en tiogradig skala. Skalfrågor av det här slaget är vanliga inom lösningsfokuserad terapi men också inom forskningen av terapi. Scott Miller, psykoterapeut och forskare har utformat en utvärderingsmodul där klienter kontinuerligt fått gradera den upplevda effekten av behandlingen men också upplevelsen av själva samtalen. Det har visat sig vara en metod som fungerat bra. Det är inte den jag använder här men den användbarheten i Millers skalor har fått mig att konstruera en liknande modell. Svaren har jag fört in i matriser där jag förhoppningsvis kommer att kunna läsa ut några samband eller tendenser i svarsunderlaget. Det här presenteras vidare i genomgången av undersökningen nedan.

Enkäten har fyllts i under ett samtal där intervjuaren ställer stödjande frågor, en så kallad semistrukturerad intervju. Nätverksbehandlingens olika delar utforskas i intervjuerna ur olika aspekter med avseende på grad av annorlunda samt dess betydelse. Intervjun har avslutats med en övergripande fråga om behandlingen har hjälpt klienten med deras bekymmer.

Exempel på frågor under den semistrukturerade intervjun:

Kommer du ihåg när vi ritade din nätverkskarta?

Hur var det?

Hade du ritat din nätverkskarta förut?

Hur annorlunda var det att rita nätverkskarta jämfört med andra behandlingssamtal? 1-10

Hur stor betydelse upplevde du att ritandet av nätverkskartan hade för hur det blev sen? 1-10

Tabell 1: Frågematris

Brukare: B1	Annorlunda 1-10	Betydelse 1-10
Första kontakt	1-----10	1-----10
Förmöten	1-----10	1-----10
Nätverkskarta	1-----10	1-----10
inbjudningsbrev	1-----10	1-----10
Andra förberedelser	1-----10	1-----10
Mötets inledning	1-----10	1-----10
Mötets form/ramar	1-----10	1-----10
Mötets innehåll	1-----10	1-----10
Mötets deltagare		1-----10
Mötesledaren/laget	1-----10	1-----10
Tempo/tid	1-----10	1-----10
Uppföljning/dokumentation	1-----10	1-----10

Avslutande fråga:

Tycker du att insatsen har hjälpt dig/er med ert bekymmer?

Svaren som brukarna ger är högst individuella och utgår från deras olika referensramar i form av förväntningar och tidigare upplevelser. Familjerna har olika bakgrunder och de utgör på så sätt en oprecis grupp som är svår att jämföra med andra. Och det är nog svårt att hitta en liknande grupp igen och utföra en liknande studie. Men just så olika och brokiga som familjerna i den här studien är, så är den här målgruppen; klienter med långvarig kontakt med socialtjänst. Och av den orsaken att de är en oprecis och svårdefinierad grupp avskräcker inte mig från att fråga just dem om deras upplevelser. Tvärtom tycker jag att det är just dem som vi ska fråga när det gäller att utveckla våra metoder som vi försöker använda för att hjälpa

dem med. Familjerna i den här studien har bott på behandlingshem och bott i skyddat boende, haft sina barn placerade, haft kontaktperson och kontaktfamilj, genomgått behandling i FFT (funktionell familjeterapi) KOMET och ART, haft samarbetsamtal på socialtjänsten, på familjerätten och på BUP, haft kontinuerlig kontakt med kuratorer och samtalsterapeuter för individuella samtal samt medicinerat för psykisk ohälsa eller diagnoser. I de flesta familjer är den huvudsakliga inkomstkällan bidrag av något slag och i något enstaka fall förvärvsarbete.

3.3 Nätverksterapi i praktiken

Caroline Attneave och Ross Speck är de två amerikanska familjeterapeuter som brukar anses som nätverksterapins skapare. De utvecklade sitt sätt att arbeta under 1960-talet och när deras bok, *Family Networks*, kom på mitten av 1970-talet inspirerades familjeterapeuter i Sverige att börja arbeta med nätverksterapi (Forsberg & Wallmark 2002). Sedan dess har olika sätt att arbeta med att involvera nätverket utvecklats både i Sverige och i andra länder. Man kan beskriva utvecklingen av praktiken, hantverket, med en uppdelning i tre huvudfåror: fullskaliga nätverksinterventioner, strukturerade nätverksmetoder och dialogmöten (Forkby 2007, Marklund 2002).

De fullskaliga nätverksinterventionerna var vanligast i nätverksterapins barndom och innebar att stora grupper på 40-50 personer processade och hanterade ett problem tillsammans under lång tid. Mötesledarna förde gruppen genom mötets sex olika faser: De första faserna, *Retribaliseringssfasen*, *polariseringsfasen* och *mobiliseringsfasen*, innebär att gruppen först blir förenad i en känsla av gemenskap och sedan klagas mot motsättningar och hinder för lösningar. Efter de här faserna hamnar gruppen i en situation där inga lösningar verkar möjliga, *depressionsfasen*, som betraktas som nödvändig för att mer djupgående förändringar ska kunna ske. Ur denna fas mobiliseras kraften att organisera sig på ett nytt sätt och ta sig an problemet tillsammans; *genombrottsfasen* och den påföljande *utmattningsfasen/hänförelsefasen* när processen nått i mål (Forsberg & Wallmark, 2002; Forkby, 2007).

Strukturerade nätverksmetoder är en mötesform som är ett strukturerat samtal som syftar till att olika intressen och åsikter ska klagas mot varandra. Mötesledaren har ansvar för att alla får göra sin röst hörd och fungerar som samtalsledare. Exempel på sådana möten är Familjerådslag och vårdplaneringsmöten. Dialogmöten är en mötesform som inspirerats av postmodernt och språkfilosofiskt tänkande. De här mötena handlar inte bara om att leda

deltagarna genom en process eller att få ett gott strukturerat beslutsunderlag utan framförallt om att undersöka och utforska den språkliga konstruktionen av verkligheten och problemet. Därigenom kan deltagarna få en ny förståelse för situationen och ett nytt sätt att agera på.

Den praktik som den här studien grundar sig på är en variant av fullskaliga nätverksmöten och strukturerade möten som även har stora inslag av dialogisk metod. Det innebär att den teoretiska uppdelningen som finns i litteraturen inte riktigt återspeglar nätverksarbetarens vardag. Under samma möte eller i samma ärende kan de olika graderna eller huvudfåror användas.

Utifrån min praktik ser jag det som att nätverksarbetet från behandlarens sida börjar vid den första kontakten och avslutas efter dokumentationen. För klienterna fortskrider arbetet hela livet. Första mötet lägger fokus på att skapa en allians och en förtroendefull relation med klienterna. Fokus ligger dock inte på att klienterna ska redogöra för sitt livs historia eller bekymmer utan på vilka personer i nätverket som skulle kunna vara med när denna historia berättas. Sedan följer att tillsammans med klienten inventera resurser och kartlägga nätverket. En inbjudan skrivs tillsammans med klienten och det är klienten som skriver under inbjudan. I det här skedet formulerar klienten sina frågeställningar och vad nätverksmötet ska handla om. Man diskuterar etik och förhållningssätt, lägger upp strategier för eventuella konflikter för att lugna och säkra att det blir ett gott samtal. Detta görs tillsammans med klienten. Inför mötet är klienten delaktig i planering av lokal, fika, bakgrundsmusik, tid och andra detaljer. Dagarna innan mötet har laget och klienten intensiv kontakt för att förbereda och stämma av praktiska och känslomässiga aspekter.

Själva mötet genomförs ofta i två delar där den första delen är processinriktad tämligen emotionellt laddad. Mötet inleds med en retribaliseringsovning som syftar till att skapa ett *Vi* i rummet, samt att få gruppen att slappna av och få testa sin röst i rummet utan att prata om allvarliga saker. Efter det brukar nätverkslaget fokusera in på bekymret och utforska olika berättelser, eller bilder av situationen. Detta kan göras med samtal i grupper, inre cirklar, reflekterande team eller med gestaltningar för att peka på skillnader och likheter – polariseringsfasen och mobiliseringsfasen. Enligt terminologin skulle man kunna säga att mötet brukar nå en depressionsfas strax innan fikapausen, cirka en och en halv timme in i mötet. Efter pausen brukar mötet gå in i en mer lösningsfokuserad fas som kan vara mer strukturerad. Nätverkslaget kanske för protokoll eller använder andra strukturerade metoder

för att samla ihop alla åsikter och tankar. I de fall där mötet önskar det kan mötet resultera i beslut och handlingsplan. Mötet avslutas och man beslutar gemensamt om och när man vill ha en uppföljning. Efter mötet dokumenterar mötesledarna processen i mötet genom att ge sin bild av mötet i en skriftlig sammanställning. Denna skickas ut till samtliga deltagare.

4. Tidigare forskning

4.1 Forskning på nätverksperspektivet

Mellan åren 1984-1987 genomfördes ett forskningsprojekt där man studerade hur nätverksperspektivet och dess metoder påverkade arbetet och resultaten i det sociala arbetet i Alby i Botkyrka, en förort till Stockholm. Forskningen sammanställdes i en rapport som publicerades 1987 (Klefbeck m. fl. 1987) Under projektperioden utbildade man socialsekreterare i nätverksarbete (t.ex. i att rita nätverkskarta), samlade in statistik, gjorde fallbeskrivningar och genomförde intervjuer med socialsekreterare och klienter. Projektets syfte var att undersöka konsekvenserna av att socialsekreterarna arbetade med ett nätverksperspektiv och tillämpade nätverksmetodik vid handläggningen av samtliga barnavårdsärenden vid socialkontoret i Alby. Frågeställningarna ringade in hur nätverksperspektivet och dess metoder var verksamma i barnavårdsärenden men också hur klienterna upplevde att socialsekreterarna hade ett nätverksperspektiv.

Viktiga resultat av projektet var till exempel att man kunde se sambandet mellan symtomförändringar och nätverksinsats. Resultaten pekade på att ju högre grad av nätverksintervention desto mindre risk var det för återanmälningar eller återfall. Dessutom minskade eller försvann symtomet redan efter insatsen i större utsträckning när den var nätverksinriktad. Andra resultat rörde så kallade placeringsärenden. Under projekttiden förekom det 18 akuta kriser där placering av barnen utanför familjen var aktuella. Fem av de barnen placerades på längre sikt utanför nätverket och i de resterande 13 fallen kunde krisen hanteras inom och tillsammans med nätverket. I vissa fall krävdes kortvariga placeringar men då skedde detta med nätverkets hjälp och delaktighet. Flera aktualiserade placeringar blev genom nätverksarbetet vårdnadsövertagande av tidigare perifera pappor.

Vad gäller klienternas upplevelse av behandlingen så fann man under projektet att de var både positiva och negativa till att socialsekreterarna använde sig av nätverksmetoder. Här rör det sig mest om klientens upplevelse av särskilda metoder, till exempel rita nätverkskarta och nätverksmöten. De flesta upplevde nätverksmöten som känslomässigt påfrestande och

samtidigt bra att träffa många på en gång. Många uttryckte att de tyckte det var skönt att slippa få ha kontakt med ”soc”, vilket tyder på att insatserna blev relativt korta och inte upplevdes som en negativ myndighetsutövning.

4.2 Forskning på nätverkets betydelse

I sin avhandling ”Socialt nätverk och beteendeproblem i skolan hos 11-13-åringar” undersöker Svedhem om barn med beteendeproblem i skolan har ett splittrat nätverk (Svedhem 1991). En stor del av avhandlingens undersökning är en metodprövning av nätverkskartan där barnen själva får markera de mellanmänskliga kontakterna. En del av avhandlingen är också en fallstudie på nätverksterapi. Svedhem gör också en sambandsanalys mellan barns sociala nätverk och deras beteende i skolan. Resultaten av undersökningen pekar på att ”barn med beteendeproblem” har färre sammanbindande länkar i sitt nätverk. Det kan uttryckas så att personerna känner varandra i lägre utsträckning i ”problembarnens” nätverk, deras nätverk är splittrade. När Svedhem kopplar ihop resultaten från studien med den teoretiska diskussionen om barn och hälsa formulerar han en hypotes om att psykiska problem hos barn och deras sociala nätverk är direkt relaterade till varandra. Utvecklingen av psykiska problem går hand i hand med nätverkets utarmning, från splittrat nätverk till stympat nätverk i takt med förvärrad psykopatologi. Svedhem pekar också på att orsakssambanden är cirkulära. Detta ökar betydelsen av att finna metoder för att påverka nätverket på ett tidigt stadium, redan innan decimeringen skett.

4.3 Forskning på nätverksterapi och nätverksmöten

Seikkula och Arnkil beskriver i sin bok, Social nätverk i dialog (2005), den forskning som bedrivits på dialogiska nätverksmötenas effekt vid vård av akuta psykoser. Resultaten kommer från två studier som utfördes 1993 och 1997 i ett samarbete mellan universiteten i Jyväskylä och Åbo och Stakes (National Research and Development center for Welfare and Health) i Finland. Dessa två studier är några av de få kliniska studier på nätverksmötets och nätverksperspektivets effekter som har gjorts och därför relevant i sammanhanget även om den inte haft klientens upplevelse av behandlingen som fokus.

Utgångspunkten för studierna var att undersöka om man kunde undvika inläggning och minska den alltmer ökande medicinering som skedde av patienter som sökte akut psykiatrisk vård. Istället skulle man i linje med nätverksperspektivet arbeta med psykosocial vård i form av dialogiska möten, en form av nätverksmöten, så långt som möjligt innan medicinering och

internering sattes in. Målet var också att vårda patienterna hemma så långt som möjligt. I studierna mätte man resultat i form av återkommande symtom, patienters arbetssituation och återanpassning till samhället, samt patientens allmänna psykiska tillstånd

Mellan sedvanlig vård och vård med dialogmöten i behandlingen av schizofrenipatienter kunde man i studierna se en mängd skillnader. Resultaten är efter en uppföljningstid på två år respektive fem år.

Kontrollgruppen med sedvanlig vård tillbringade mer tid på sjukhus – i medeltal 117 dagar jämfört med 14 dagar för gruppen med dialogmöten.

- Alla patienter i kontrollgruppen använde neuroleptika jämfört med en tredjedel i gruppen med dialogmöten.
- Problemen återkom i 71 % i kontrollgruppen jämfört med 24 % i gruppen med dialogmöten.
- Psykotiska symtom återkom tidvis i 50 % av kontrollgruppen och i endast 17 % i gruppen med dialogmöten.
- 57 % av kontrollgruppen hade vid uppföljningstiden efter två år pension från sitt arbete medan gruppen med dialogmöten hade kunnat återvända till sitt arbete i större utsträckning, endast 19 % i pension.

Seikkula och Arnkil drar av de här undersökningarna slutsatsen att ett nätverksfokuserat vårdssystem inverkar positivt på behandlingen av psykotiska patienter. Nätverksfokuserat vårdarbete innebär ett samarbete genom hela vårdprocessen med patientens närstående. Det minskar behovet av kontrollerande vårdåtgärder väsentligt och sparar dessutom resurser av vårdapparaten. Det flesta psykosociala vårdprogram är inriktade på att utveckla patientens social och psykologiska förmåga men vid nätverksinriktade dialogmöten deltar dessutom människor som är viktiga för patientens framtid i ett konkret samarbete. På detta sätt skapas inte bara nya förutsättningar inom den enskilde patienten utan också ett nytt sammanhang i vilket hon ingår vilket förefaller inverka gynnsamt på hur patienten klarar sig socialt.

Som en del av utvärderingen av Ung och Trygg gjorde Forkby (2007) en studie av socialt nätverksarbete i allmänhet och nätverksmöten som metod i socialt arbete i synnerhet. Ung och Trygg var ett samverkanprojekt mellan polis, åklagare, berörda kommunala förvaltningar och

kommunala bostadsföretag för att minska rekryteringen till kriminella nätverk. I Ung och Trygg satsade man på nätverksarbete för att underlätta gemensam planering och medge kraftfulla insatser för ungdomar i riskzonen. Man hoppades att genom att arrangera nätverksmöten snabbt efter att en ungdom blivit brottsmisstänkt skulle arbetet bli effektivare. Forkbys studie är uppdelad i två delar. I den ena lägger han an ett kritiskt perspektiv på nätverksarbete och undersöker hur dess empowerment-ideologi förhåller sig till verklighetens praktik. Det innebär att han fokuserar på makt i olika former, och hur de används i nätverksmöten. I den andra delen studerar han hur deltagarna upplever nätverksarbetet.

Forkby för fram det här i en etisk diskussion och pekar på mötesledarnas ansvar att kanalisera och hantera den kraft som uppstår i ett nätverksmöte. Kraften kan driva ett ärende framåt och, även i svårlösta situationer, men Forkby vill lyfta ett varnande finger för möteskraftens eventuella konsekvenser. Han menar bland annat att den demokratiretorik som omger nätverksarbete inte ensam ska få definiera metoden. Det förekommer maktutövning i nätverksmöten och mötesledarna utövar någon slags makt på deltagarna. I hans analys belyser han att det finns en stor öppenhet och delaktighet i nätverksarbete, allas röst får bli hörd i mötet, professionella bedömningar diskuteras öppet och släkt och vänner engageras och görs viktiga. Å andra sidan, vill Forkby peka på, gör mötesledarna övervägande och har strategier som påverkar processen. Dessa strategier är inte alltid öppna och överväganden som görs av mötesledarna i stunden kan få enorma konsekvenser. Med detta i åtanke vill Forkby lyfta ett varnande finger och uppmana mötesledare att ha en hög etisk medvetenhet.

Å andra sidan ser han i sin studie att nätverksmötet har en förmåga att fånga upp hoppet i en hopplös situation. Ett hopp som behövs för att härda ut och klara en svår situation. ”Det kan i bästa fall konstruera ett hoppets allians som konkretiserar hur viktiga personer kan bidra till att framtiden görs mer möjlig för en utsatt person” (Forkby 2007, sidan 53). Forkby resonerar också om att det hopp som installeras på mötet kan vara för bräckligt och raderas av en krass verklighet utanför mötet. Återigen lägger Forkby ett etiskt perspektiv på nätverksmöten och på mötesledaren i synnerhet att inte skapa hopp ur intet så att en möjlig vision blir till bräcklig illusion. Å andra sidan, resonerar Forkby i sin text, är det kanske viktigt med hopp och kraftfulla mötesformer för att skapa möjligheter till förändringar. Det är kanske så att man skulle utveckla flera sätt som fångar upp nätverksmötet – ett lika kraftfullt vardagsarbete.

I en omfattande enkätundersökning låter han brukare komma till tals om upplevelsen av nätverksmöten. Målgruppen för enkäterna är elever och lärare som varit med på nätverksmöten där det huvudsakligen rör problematik med skolsituationen. Deltagarna delger en positiv uppfattning av nätverksmöten som mötesform. Ungdomarna beskriver att de upplever att de har fått komma till tals och att det inte bara fokuserats på det negativa. Det som upplevts som det positiva är det demokratiska arbetssättet, det lyssnade sinnelaget samtidigt som det strukturerade en planering. Brukarnas åsikter om resultatet av nätverksmötet pekar i den här undersökningen på att oron om det aktuella bekymret snarare ändrat karaktär än minskat eller ökat.

5. Teoretiska utgångspunkter

5.1 Systemteori och utvecklingsekologi

Nätverksterapi är tillämpad systemteori som utgår från ett systemiskt sätt att tolka mänskliga relationer och ett ekologiskt, cirkulärt sätt att se på utvecklingspsykologi. I sin praktik har nätverksterapi tagit in delar från olika terapeutiska skolor och riktningar som utforskat samtalets och språkets betydelse. Olika tänkare och praktiker som fokuserat på mötets konst och gruppers dynamik har påverkat nätverksterapi. Det finns också en makt- och klassanalys som har gett nätverksterapi ett inslag av empowerment. Nedan följer en kortfattad beskrivning av de teorier som ligger till grund för nätverksterapi såsom den bedrivs i den här studien.

Systemteorin och framförallt cybernetiken har påverkat familjeterapi i allmänhet och nätverksterapi i synnerhet. Den generella systemteorin formulerades av bland annat Ludwig von Bertalanffy, biolog och författare på 1950-talet. Teorin sammanfattade många olika strömningar inom fysik och annan naturvetenskap som utforskade och formulerade hur olika delar ömsesidigt påverkar varandra och helheten i ett system. Den generella systemteorin pekar på att de mest olikartade system verkar fungera med samma grundmönster, oavsett om det är biologiska, fysikaliska eller mänskliga. Gregory Bateson (1904-1980), socialantropolog, utvecklade det systemiska tänkandet till att omfatta hur system fungerar med hänseende på hur delarna i systemet utbyter information, den så kallade cybernetiken. Cybernetiken är läran om självreglerande system och det är en vetenskapsgren som haft betydelse för såväl datakunskapen, beteendevetenskapen och psykologi. Istället för att utgå från fysikens lagar om krafter och energier och överföra dessa på det mänskliga psyket (jmf

Freud), fokuserar cybernetiken på hur system hålls samman och förändras via ömsesidiga informationsflöden, så kallad feedbackprocesser (Forsberg & Wallmark 2002).

Nätverksterapin utgår från en systemisk analys där vetskapen om att det är informationen mellan delarna som kan påverka både helheten och delarna. Därför har terapin som form inriktat sig på kommunikationen mellan individerna i systemet snarare än på själva individerna och deras bakgrund. En viktig aspekt och vidareutveckling av cybernetiken som också anammats av nätverksterapin är synen på möjligheten att förhålla sig objektiv till det system som ska observeras. Den andra ordningens cybernetik formulerar att inget system kan observeras utan att påverkas av observatören som i sin tur påverkas av systemet. Att arbeta med systemisk terapi innebär då att man som terapeut accepterar att man ingår i systemet.

Urie Bronfenbrenner (1979), amerikansk utvecklingspsykolog, utvecklade på 1960-talet ett ekologiskt perspektiv på barns utveckling. Detta perspektiv tangerar den systemiska analysen så till vida att ett ekologiskt utvecklingsperspektiv beskriver att alla de delar som utgör helheten i barnens tillvaro påverkar varandra och barnet i ett slags utvecklingens kretslopp. Barnen rör sig i olika sfärer, eller mikrosystem. De individer som ingår i hemmets mikrosystem är barnets mest signifikanta bundsförvanter och bildar barnets dyad eller triad, med vilka barnet kan utforska de övriga mikrosystemen, släkten och vänner till familjen, skola eller förskola och fritidsverksamheten. Relationen, kommunikationen eller samverkan mellan de olika mikrosystemen, ser Bronfenbrenner som avgörande för barnets utveckling. Den här kommunikationen eller samverkan mellan mikrosystemen kallas i modellen för mezzosystem. Utanför mikrosystemen finns naturligtvis andra sfärer som inte är i direkt kontakt eller påverkan på barnet men som har ett indirekt inflytande på förutsättningarna för barnets utveckling, exosystemen t ex. pappas arbete, och makrosystemen som t ex. landets ekonomi etc. Utveckling definierar Bronfenbrenner som en bestående förändring i en persons förmåga att uppfatta och hantera sin omgivning. Nätverksterapin är en intervention som sker på både mikro och mezzonivå samtidigt. Den involverar delar av barnens alla system och i nätverksmötet sker kommunikation mellan de olika delsystemen.

5.2 Teorier om det annorlundas betydelse

Varför ska man studera det som upplevs som annorlunda? Hur ska man tolka resultaten om man nu finner något som upplevs som annorlunda? För att ge studiens empiriska material en teoretisk ram har jag utgått från Batesons teori om hur system kommunicerar genom utbyte av information. Information definieras av Bateson som skillnader gentemot bakgrunden. Det annorlunda i flödet är den skillnad som kan medföra en skillnad som påverkar systemet över tid, det vill säga förändring. I sitt fördjupade resonemang om skillnadens karaktär gör Bateson en beskrivning av det flyktiga i en skillnad. Mellan noll och ett är det en skillnad men skillnaden ligger inte nollan eller ettan utan immanent i det som är och det som sker. Skillnaden kan inte bara upplevas av de två delarna i ett system, den kan också observeras av en tredje position. Bateson beskriver det i den aforistiska frasen ”kartan är inte terrängen” (Bateson 1998, sidan 196).

Om det inte finns någon skillnad i terrängen kommer det inte finnas någonting att rita på kartan, vilken kommer att förbli oskriven.

(Bateson 1998, sidan 196).

Bateson utforskar detta idiom och finner belägg för att informationsutbyte fungerar på detta sätt i system oavsett det rör sig om fysiologiska eller psykologiska. Skillnad är, hävdar Bateson, själva enheten för psykologisk input. Det som gäller på mikro och makro-nivå gäller även på mänsklig nivå. Det vi upplever som annorlunda mot omgivningen har vi större benägenhet att uppfatta och det kan således påverka oss.

Tom Andersen verkade som professor i socialpsykiatri i Tromsø fram till sin död 2007. I sin bok *Reflekterande processer* (2003) utvecklar och förenklar han Batesons teorier om skillnader och dess användbarhet inom samtalsterapi.

Människan själv ser och beskriver sin omgivning i termer av skillnader som hon upplever med sina sinnen. Det finns så oändligt många skillnader inneboende i bakgrunden att vi omöjligt kan uppmärksamma alla. Bakgrunden förändras dessutom ständigt. Den bild man gör sig av omvärlden är ett resultat av distinktioner, urval av skillnader. Den bild man gör sig säger inte allt om den egentliga verkligheten och den är inte heller identisk med någon annans bild. Det urval man gör, den bild man har, kommer att prägla ditt framtida varseblivande och agerande – det har gjort en skillnad över tid, det vill säga en förändring (Andersen 2003).

Det finns tre slags skillnader i det ständiga bakgrundsflödet. Några är så små att de inte ens registreras utan förpassas till bakgrundsvävens eviga glömska. Några är så stora att de riskerar att få systemet att låsa sig, och ytterligare några verkar vara lämpliga. Andersen översätter det här till samtalsterapin och till ett mer vardagligt språk.

Om människor utsätts för det vanliga brukar de förbli detsamma. Om de möter något ovanligt kan detta ovanliga framkalla en förändring. Om det nya de möter är (alltför) mycket ovanligt, stänger de av för att inte bli påverkade.

(Andersen 2003, sidan 48)

Det här resonemanget skulle kunna vara användbart i den här studien och man skulle kunna undersöka om nätverksterapin upplevs som tillräckligt ovanlig eller annorlunda i förhållande till klienternas föreställningar om och erfarenheter av socialtjänst. Är nätverksterapin något annorlunda i terrängen eller flyter den samman med bakgrunden. Sticker delar av nätverksarbetet upp i terrängen och ger återverkningar i kartan, det vill säga i klienternas upplevelse.

Daniel Stern, psykoanalytiker och professor i psykologi vid Cornell Medical School i New York, tangerar Bateson när han utforskar relationen mellan terapeut och klient och där han beskriver att det präglas av ett kontinuerligt flöde av informationsutbyte och där ögonblick av annorlunda kontakt utgör viktiga vändpunkter (Stern 2005). Han baserar sitt resonemang på den utvecklingspsykologiska teorin om intersubjektivitet där dessa nuvarande ögonblick, *present moments*, lägger grunden för hur känslan av ett själv och för andra utvecklas, det vill säga förmågan till relationer (Havnesköld & Mothander 2009). I en liknelse beskriver Stern alla dessa nuvarande ögonblick, *present moments*, som den arkipelag av medvetna öar, som utgör vår subjektiva erfarenhet (Stern 2005). Överhuvudtaget fördjupar sig Stern i nuets karaktär och den flyktighet som den har. Oavsett om vi ser tiden som linjär eller cirkulär så är nuet den punkt på vilken man befinner sig men som ständigt flyttar på sig. Nuet äts ständigt upp av framtiden och förpassas till dåtidens dunkel. Nuet är så flyktigt att det nästan inte existerar men det är samtidigt alla dessa nu som utgör livet. Nuets flyktiga karaktär påminner om skillnadens immanenta tillvaro som ju i Batesons informationsteori utgör drivkraft till utveckling. Både nuet och skillnaden är entiteter eller tillstånd som inte låter sig fångas upp och studeras, men det är samtidigt de som är förutsättningarna för livet och för förändring

Nuvarande ögonblick, *present moments* eller *now-moments*, skapas runt skeenden som bryter mot vardagligheten eller stör ett förväntat förlopp. Den vardagliga lunken, *moving-along*

består i att pröva sig fram, utforska och anpassa sig till varandra i relation –intersubjektiv orientering. Det här sker i vardagen men också i ett terapeutiskt samtal. Ett *now-moment* sätter relationen på spel och kräver en handling, psykisk eller fysisk, för att återställa jämvikten. Ett sådant *now-moment* kan också bara uppstå om det finns ramar och regler som kan sättas ur spel. Ramarna kring mötet är alltså förutsättningar för att göra oväntade saker, utanför ramarna. När ett sådant tillfälle dyker upp kan terapeuten ta det som en möjlighet och möta upp med en handling som ofta ligger utanför det förväntade men i linje med ögonblicket. *Moment of meeting* kan då bli lösningen på obalansen. *Ett moment of meeting* innebär i grunden att alla parter i relationen ömsesidigt uppfattar relationen som annorlunda mot vad den var innan. Stern diskuterar mest utifrån ett dualt perspektiv, relationen handlar om terapeut och klient eller mor och barn, men han öppnar även upp för att flera kan ingå i denna process. Det skulle kunna röra sig om deltagarna i ett nätverksmöte som gemensamt upplever något som sätter de inbördes relationerna i rörelse. Flera personer kan dela samma ögonblick och en ömsesidig upplevelse av att ingå i ett sammanhang uppstår. Det är en gemensam upplevelse som ger en samhörighetskänsla, *shared feeling voyage*. Det blir en upplevelse av att relationerna vidgas vilket möjliggör ett utforskande av nya områden och lösningar på bekymmer. Det som sker efter ett *moment of meeting* är att deltagarna går in i ett läge där effekterna av mötet kan assimileras och en ny jämvikt kan uppstå. En förutsättning för denna förändring är att det nuvarande ögonblicket och mötesögonblicket blir en ny *minneskontext*, i vilket den narrativa historien kan ändras. Kan deltagarna i ett möte uppleva en ny förståelse för varandra kommer de förflutna handlingarna att hamna i en ny dager. Då kommer också berättelsen om det förflutna att ändras vilket möjliggör att den framtida historien skrivs. Efter detta kan parterna återgå till *moving along*, men med nya utgångspunkter och en ny relation. Det har skett en förändring i relationen, och om det är flera kanske i hela systemet. I en teoretisk syntes där Sterns analys av ett nuvarande ögonblick och ett systemiskt synsätt skulle kunna se ut som följer:

moving-along – systemet är i balans, familjen i en stabil eller akut kris

now-moment – en skillnad uppstår som rubbar balansen när nätverket samlas till ett nätverksmöte, det skapas ett nytt sammanhang, systemet öppnas med empowerment

Moment of meeting – skillnaden utforskas i kommunikation, det nya sammanhanget kommunicerar och delar samma upplevelser av ömsesidigt förändring i relationen. Mötet kan bli en ny minneskontext i vilken den levda berättelsen ändras.

Ny minneskontext – Den nya relationen ger möjlighet att formera systemet på ett nytt sätt. Det förflutna, handlingar och händelser får en ny innebörd utifrån den nya förståelsen. Nätverket kan bli bekräftat i sitt nya sammanhang.

moving-along – Det nya systemet formerar sig och finner åter i balans.

6. Redovisning av det empiriska materialet

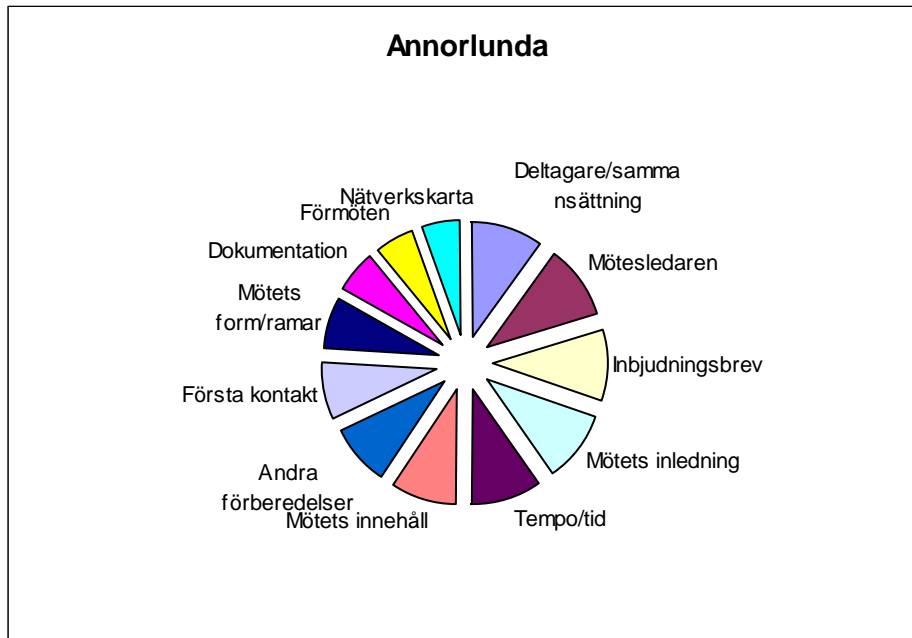
6.1 Upplevelse av nätverksterapins olika delar

Nätverksterapi är i sin karaktär och form annorlunda gentemot mycket annan verksamhet inom socialtjänst. Mycket av socialtjänstens verksamheter är individuellt inriktade även om det finns några familjeinriktade behandlingsmetoder. Hypotesen i den här studien är att brukarna uppfattar nätverksterapi som något annorlunda. Även om det är rimligt så är det svårt att veta hur brukarna egentligen uppfattar det. Innan vi har frågat vet vi garanterat inget om saken. Nätverksledarna kanske bara uppfattas som ytterligare några i raden av alla socialarbetare och de kanske ställer frågor på samma sätt som gjorts innan, om samma saker. Visst är det flera personer än vanligt i rummet på ett nätverksmöte men det kanske inte upplevs så annorlunda som vi tror. I intervjuerna framgår dock att brukarna, klienter med långvarig kontakt med socialtjänst, upplever nätverksterapi som annorlunda.

Den här studien har också ambitionen att studera hur brukarna upplever de olika delarna av nätverksterapi. Dels för att se om det framträder mönster i hur de uppfattar processen och dels för att kunna få ett perspektiv på arbetsmetoderna för en eventuell utveckling. Alla delar i nätverksarbetet får höga siffror vad gäller grad av annorlunda. Många har satt tio av tio på flera delar. Men det framgår också att de har upplevt de olika delarna av nätverksarbetet olika mycket annorlunda. I en sammanräkning av svaren har varje del fått ett värde då varje klient kunnat sätta mellan 1 och 10 på varje del. Många har satt höga siffror. De blev ombedda att sätta ett högt värde om de hade upplevt delen i nätverksarbetet mycket annorlunda och låga värden att de upplevt det mindre annorlunda eller inte alls. Vid intervjutillfället poängterade jag att skalan inte innebar ett omdöme i fråga om ”bra” eller ”dåligt” men möjligtvis kan en del av det sättet att tänka ha smugit sig in i svaren. Låga siffror brukar betyda dåligt och höga siffror bra. Vid graderingen kan det ha smugit sig in att de trodde sig utvärdera eller betygsätta nätverksterapi över lag. Därför har jag inte tagit så stor notis om att varje del fick höga poäng utan mer fokuserat på mönstret, skillnader mellan delarna, och om de överhuvudtaget upplevt nätverksterapi som annorlunda. En hög punkt på kurvan har jag

sålades räknat som ”annorlunda” och en låg punkt ”inte annorlunda”. Eftersom det var sju informanter kan varje del få ett sammanlagt värde på 70 (7 * 10). På så vis går det att jämföra de olika delarna statistiskt.

Figur 1: Cirkeldiagram över upplevelsen av delarna – grad av annorlunda

6.1.1 Inte så annorlunda

De delar som fick lägst poäng vad gäller grad av annorlunda är nätverkskarta, förmöten, uppföljning/dokumentation. Ingen av dessa hade egentligen låga värden men i relation till de andra delarna var de lägst. Maximalt värde är sjuttio.

Uppföljning/dokumentation 39

Förmöten 35

Nätverkskarta 32,5

I intervjuerna beskriver brukarna hur de har upplevt kartritningen. Vissa beskriver att de har varit med om att göra nätverkskartan förut vilket kan påverkat och dragit ner poängen. Det var inget nytt helt enkelt. Några som gjort den förut beskriver att de upplevde att den blev mer omfattande den här gången men eftersom de gjort den förut drog det ner på poängen. Någon av brukarna beskriver att de inte riktigt förstod innebörden men att det var intressant. Någon tyckte sig uppleva att det ställdes nya sorters frågor när man arbetade med nätverkskartan.

Att det förekom förmöten upplevs inte annorlunda av en del av brukarna. *”Det brukar vara så. Det är alltid bra att förbereda sig”*, säger en av brukarna (15 år). En av brukarna som tidigare varit med på ett nätverkmöte med sin familj uttrycker sig positivt att de fick träffa nätverksledarna innan mötet – *”Så var det inte förra gången”*. Däremot framkommer i kommentarerna att någon har upplevt innehållet i förmötena som annorlunda. *”Ni lyssnade på oss och upplägget var bättre. Många bara går in och kör på.”* En av brukarna som uttrycker att *”det alltid är mycket möten”* vill ändå påpeka i sin kommentar att idéerna kändes nya och förmötet fick honom att ge det hela en chans till.

Att få en utskickad skriftlig sammanställning upplevdes inte så annorlunda av brukarna. *”Det var som ett tingsrättspapper”*, säger en brukare. *”Jag har inte hunnit läst”*, säger någon annan. *”Man brukar få något utskickat”*, säger en tredje. En brukare säger att han fått liknande tidigare men att det borde vara så oftare *”för man kommer inte ihåg allt”*.

6.1.2 Annorlunda

De delar i nätverksterapin som fick högst poäng vad gäller grad av annorlunda var:

Mötets deltagare/sammansättning 65

Mötesledaren 65

Inbjudningsbrevet 62

Brukarnas perspektiv på att skicka ut ett personligt formulerat inbjudningsbrev är att de inte varit med om liknande innan. Att de själva fick vara med att formulera och godkänna brevet var mycket annorlunda tyckte många. Att det var känslösamt och inte byråkratiskt skrivet var nytt och annorlunda. *”Brevet betydde mycket för hur man kände när man kom in i mötet.”* *”Man kände sig litad på av soc.”* *”Man visste vad det skulle handla om och att soc inte skulle ta vår unge.”* *”Folk började höra av sig när de fick brevet.”*

Det som brukarna upplevde annorlunda med mötesledarna var att de stod upp och att de lyckades aktivera alla i mötet. Någon påpekar att mötesledarna var personliga och att det verkade som om de använde sin egen erfarenhet mer än *”något de läst i en bok”*. Ledarna upplevs som tydliga och trygga då de förhindrade att folk började gräla eller skrika på varandra. *”Ni avledde irritation och fick oss att prata istället.”* Någon vill framhålla att mötesledarna verkade måna om att alla skulle ha det bra, ordnade med fika och avslappnad stämning. Ordet omsorgsfull används i beskrivningen. Ledarna framstod för deltagarna som

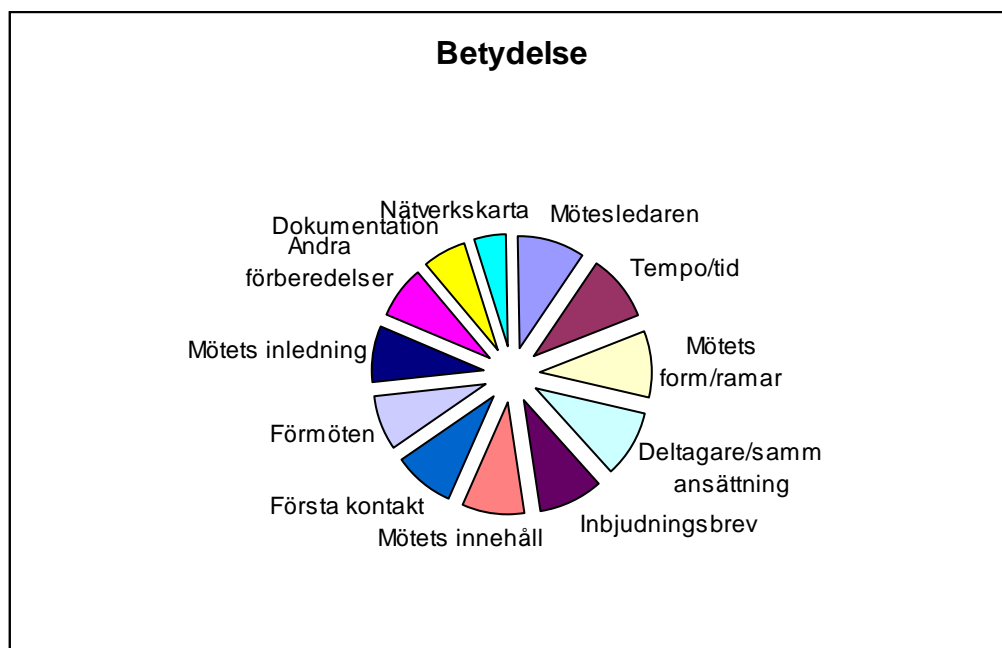
välplanerade och det inte bara gick från det ena till det andra. ”På möten i skolan och på soc brukar alla prata i munnen på varandra och det går för fort. Man glömmer bort vad man tänker.”

Det som upplevdes som mest annorlunda var nätverksmötets sammansättning av deltagare. Brukarna beskriver i sina kommentarer att det vanligtvis bara brukar vara en eller två personer på möten. En ungdom beskriver att de vanliga mötena brukar tendera att bli ensidiga såtillvida att det är de vuxna som pratar om ungdomen. ”Man kunde inte luta det en person och säga att allt är ungdomens fel.” ”När alla andra var där såg man saken mer från sidan, liksom.” ”Släkten ändrade åsikt om mig efter mötet.”

6.2 Den upplevda betydelsen av delarna

Man skulle kunna tro att de delar som upplevdes som mest annorlunda också upplevdes hade mest betydelse. Men det förekommer en del skillnader i fördelningen mellan de två aspekterna på nätverksarbets delar. Brukarna hade en del problem med att tolka vad frågan om betydelse syftade på. Var det betydelsen för hela situationen eller för insatsens utfall, eller kanske bara för nätverksmötet? Eftersom det aviserades i början av intervjun att samtalet skulle avslutas med en fråga om hur nätverksterapin hjälpt brukaren med sitt bekymmer så sparade många de övergripande reflektionerna och effektomdömena till den frågan. Många svarade alltså på delarnas betydelse för hur nätverksterapin blev för dem.

Figur 2: Cirkeldiagram över upplevelsen av delarna – grad av betydelse

6.2.1 Delar med mindre betydelse

De delar i nätverksterapin som fick lägst poäng vad gäller grad av betydelse var:

Andra förberedelser 50,5

Dokumentation uppföljning 43

Nätverkskarta 37

Nätverkskartan får även här lite lägre poäng än de andra delarna. Den uppfattas inte vara så betydelsefull i förhållande till det övriga nätverksarbetet. Det ska dock understrykas att ingen av brukarna upplevde det negativt att rita sin nätverkskarta. Den uppföljande dokumentationen och andra förberedelser upplevs också mindre betydelsefullt. Några är kritiska till att det var för lite uppföljning. Två av brukarna påpekar att de skulle vilja ha haft mer kontakt efteråt. *”Jag kände mig övergiven och gick och väntade på att ni skulle ringa.”* *”Det skulle ingått någon slags kontinuerlig hjälp efteråt. Nu blev det bättre en tid men sedan föll det igen.”* Mer om det här diskuteras under kapitlet om brukarna upplevt att de blivit hjälpta av nätverksterapin.

Andra förberedelser som brukarna lyfter fram i sina kommentarer som positiva är att det var mycket telefonkontakt innan mötet. *”Ofta får man veta sist av alla att det ska vara möte.”* Att ungdomen fick välja musik och fika ses i intervjuerna som ett trevligt inslag men man ger de inte så stor betydelse i förhållande till andra delar.

6.2.2 Delar med stor betydelse

De delar i nätverksterapin som fick högst poäng vad gäller grad av betydelse är

Mötesledaren/laget 66

Tid/Tempo 65

Mötets form och ramar 64,5

Det som upplevdes som tredje mest betydelsefullt var mötets form och ramar. Brukarna, som uppenbarligen är vana vid möten där man sitter i en ring upplever det inte som annorlunda. Men att deltagarna fick sitta i en ring och att mötesledarna stod utanför ringen kommenteras ändå som betydelsefullt. *”Alla kunde ha ögonkontakt.”* En brukare beskriver känslan av att vara jämbördig. *”Alla på samma nivå, det var inte en rektor eller psykolog som skulle hålla tal och vi lyssna.”* En annan beskriver samma sak med orden *”alla var lika, vi var alla en del av problemet”*. Att det var två mötesledare som stod upp upplevde man som positivt då

ledarna kunde hjälpas åt att hålla ordning. *”Tryggt ledarskap.”* Arbetsmetoden med inre cirklar och reflekterande team beskrivs som betydelsefullt för samtalet. *”Alla tvingades lyssna på varandra.”*

Tempo och tid kommer på andra plats vad gäller betydelse. Nätverksmötet brukar vara i tre-fyra timmar och eftersom alla för det mesta tillåts tala till punkt blir det ett makligt tempo. Brukarna uttalar tydligt att de uppskattade att ha ett samtal som *”där inte alla kollade på klockan”*. *”Bra att ta sig tid, alla är så stressade annars på möten.”* *”Det brukar vara: kläm ut det och stick sen.”* Ett flertal av brukarna uttalar att de kunde ha suttit ännu längre. Man upplever att man inte hann med att reda ut allt. Det var dock ingen dö-tid påpekar någon. Att få prata igenom en sak ordentligt ger bättre förståelse för saker tycker en brukare. *”Går det för fort förstår man inte vad man kommit fram till.”*

Mötesledarens egenskaper och roll gavs störst betydelse i brukarnas intervjuer.

Egenskaper som brukarna ger mötesledarna är: trygga, lugna, bestämda, välplanerade, avslappnade, omsorgsfulla, personliga, tydliga och humoristiska. *”Hade ni varit tråkiga så hade det inte gått”*, säger en brukare, som också vill framhäva att vi inte verkade som vi läste ur en bok eller manual utan pratade utifrån erfarenhet och personlighet. Att mötesledarna var män upplevdes som ovanligt i kvinnodominerad socialtjänst. *”Ni verkar ha annorlunda erfarenheter”*, säger en brukare, som utvecklar vad det betydde för honom. *”Ni var som nya bägare som inte stått i öknen i flera år.”*

6. 3 Annorlunda och betydelse sammanlagt

Varje del kunde av informanterna få som värdet tio i aspekten *annorlunda* och värdet tio ur aspekten *betydelse*. Med sju informanter är den möjliga sammanlagda summan för varje del är $7 \cdot 10 \cdot 2 = 140$. Ett högt värde visar att delen av terapin upplevdes som mycket annorlunda samtidigt som mycket betydelsefull.

De sex delar med högst värde var:

Mötesledaren 131

Nätverksmötets sammansättning av deltagare 126

Tempo och tid 126

Inbjudningsbrev 123,5

Nätverksmötets innehåll 119

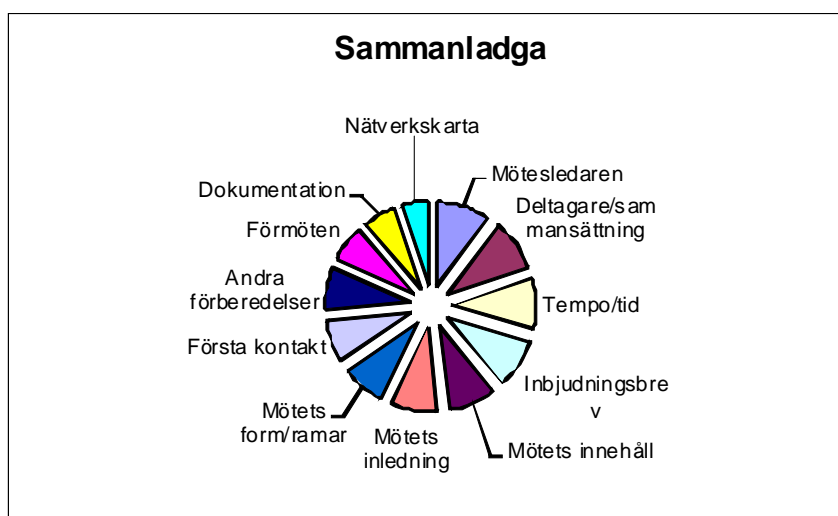
Mötets inledning 116,5

Dessa har tagits upp tidigare med höga värden både som annorlunda och som betydelsefulla men den femte och sjätte dyker upp här för första gången. Nätverksmötena inleds ofta med musik, en retribaliseringsövning och ett tal av mötesledaren. Brukarna upplever det här som mycket avslappnande och annorlunda. Det känns spännigt och lite konstigt, beskriver några, men efteråt har de uppskattat den mjuka starten. *”Hade vi börjat direkt hade det blivit krig.”* Början beskrivs som mycket spännig av en brukare men att den mjuka inledningen fick honom att få bort viss ilska och lugna ner sig.

Någon av brukarna uppskattade att det blev skratt och avslappnad stämning: *”Livet består inte bara av problem, det består av glädje också, så ska möten också vara.”* Att det spelades musik och att man talade lugnt om sakerna i början gjorde att det inte kändes som ett soc-möte, enligt en brukare. Någon tyckte det var jobbigt med den långsamma inledningen: *”Det var ju begravningsstämning i början.”*

Mötets innehåll blir i brukarnas svar ihopblandat med mötes form och ramar. I de fall där nätverkslaget arbetat med gestaltningar eller andra övningar är det den här frågan de förknippat det med. *”Jag var lite rädd för att såra någon men sen var jag ärlig och det kändes helt ok när jag var klar”*, är en kommentar om gestaltningsövningar. Några kommenterar innehållet i det som sades och på vilket sätt det sades. *”Bra att vi fokuserade på hela familjen. Soc-möten brukar vara bara problemet, alltså mig”*. *”Att få uppleva de andras känslor och tankar”*. *”Bra att allt kom fram. Jag trodde att alla visste men det gjorde de inte”*. Någon är dock kritisk mot hur samtalet blev, vilket gör att poängen på den här delen blev lägre. *”Lite ytligt prat. Folk vågade inte säga vad de tänkte. Jag ville inte såra mamma”*

Figur 3: Cirkeldiagram över de sammanlagda graderingarna av delarna

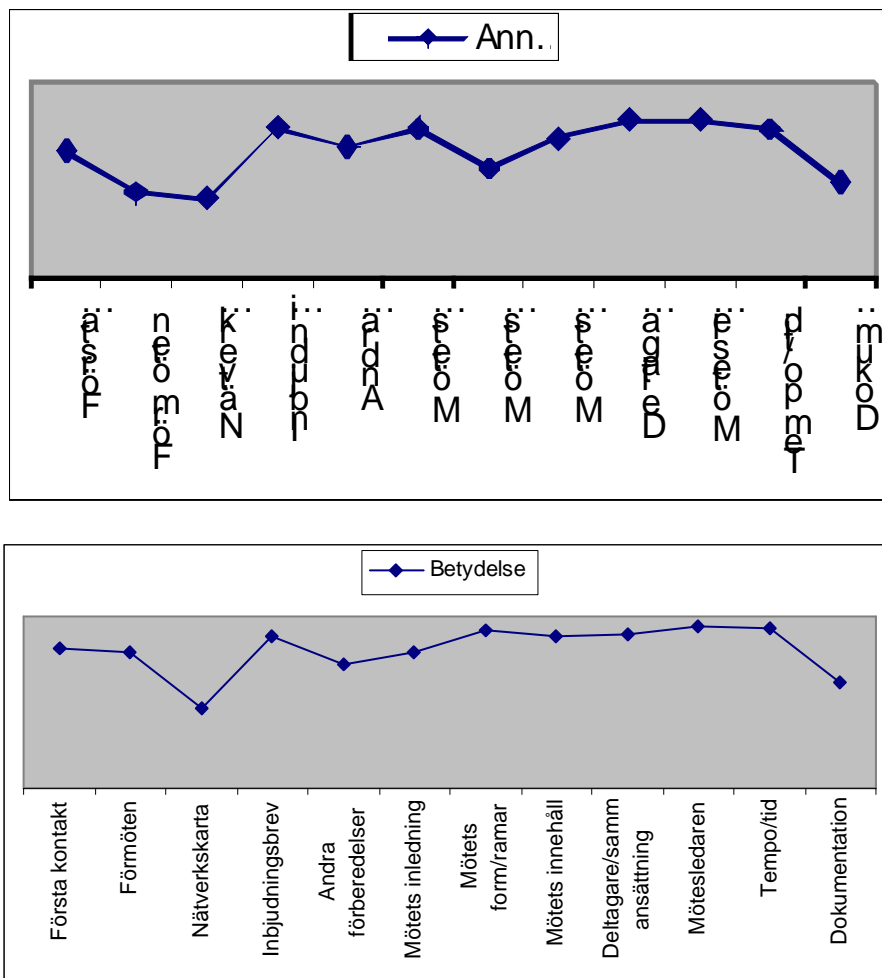

6.4 Upplevelsen av nätverksarbetet som ett flöde

Man skulle kunna beskriva nätverksterapi som ett flöde som tidsmässigt pågår under en begränsad tid. De nätverksterapier som ligger till grund för den här studien har varit begränsade till ungefär en till två månaders tid. Mellan den första kontakten och nätverksmöten har det varit ungefär tre veckor och dokumentationen har varit utskickad och klar efter ytterligare två veckor. Uppföljningsmöte har i de fall där det varit aktuellt genomförts efter ungefär fyra veckor.

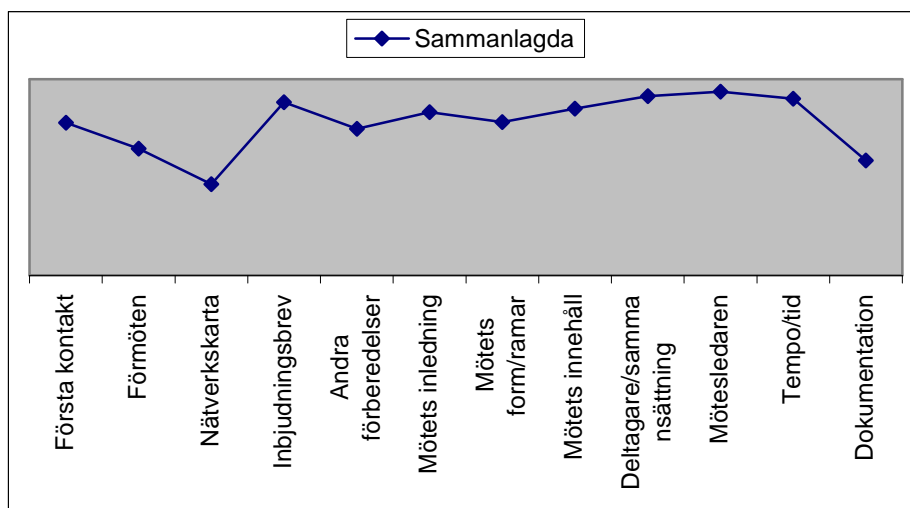
I mätningen av det upplevda annorlunda har klienterna markerat höga siffror i början av förloppet. Kurvan för upplevelse av betydelse följer samma linje. Sedan sjunker kurvan i och med de olika förberedelserna. Intensiteten i arbetet avtar. Kurvan stiger uppåt igen vid mötets inledning, när själva mötet börjar. Den avslutande delen i flödet får låga poäng.

Figur 4 och 5: Illustration av delarna som ett flöde grad av annorlunda/betydelse

Vid en sammanslagning av de två graferna får man ett snittvärde som ytterligare understryker tendensen att intensiteten i nätverksarbetet har ett flöde som är högt i början, för att sedan avta och vara som mest intensivt under mötet.

Figur 6: Illustration av de sammanlagda graderingarna som ett flöde.

Det här skulle kunna vara grunden för en analys av när möjligheten att påverka och arbeta med förändring i ett system är som mest möjligt. En diskussion om det här återkommer i det avslutande kapitlet.

6.5 Upplevelse av om insatsen har hjälpt

Intervjuerna med brukarna avslutades med att de fick uttrycka om de tyckte att insatsen hjälpt dem med deras bekymmer. Här framkommer 3 olika kategorier av svar.

- De som anser sig hjälpta med sitt specifika bekymmer (två stycken)
- De som tyckte insatsen hjälpte temporärt men att bekymret återkom efter ett tag (två stycken).
- De som tyckte bekymret fanns kvar men att det blev lättare att handskas med bekymret efter insatsen (tre stycken)

I kategori 1 finner man kommentarer om att det fick alla att lyssna på varandra. Här har brukaren tilltro till att lyssnandet gav effekt. ”*Det har varit mycket möten genom åren men det här hjälpte.*” En av brukarna kommenterar att ”*alla som var här lärde sig se andras perspektiv och då förstår de varandras handlingar*”.

I kategori 2 beskriver de att de tyckte att nätverksmötet gav effekt på kort tid men att det sedan ebbade ut. ”*Den närmsta tiden var folk aktiva men sen backade släkten undan.*” En av

brukarna upplevde stor förändring under tiden mellan första och andra mötet, en förändring som inte höll i sig. *”Det blev bättre mellan oss i familjen men nu är det samma ungefär.”* Samma brukare är ändå starkt positiv till insatsen och vill framhärda att *”om vi hade haft flera möten hade det hjälpt. Hemma kunde vi inte prata men på mötet gick det, här pratade vi allvar utan att bråka.”* Brukaren beskriver en känsla av övergivenhet när nätverksterapin var över. *”Ni borde höra av er efter en tid och kolla läget.”* En annan brukare är på samma linje och efterlyser mer hjälp efter mötet: *”Det sämsta är att det inte blev någon hjälp, alltså kontinuerlig hjälp, typ coachning i vardagen efteråt. Vi fick någon slags familjesamtal från soc men det skulle ha varit ni!”* Brukaren beskriver hur hoppet tändes och att de gjorde ett nytt försök att lösa bekymret. Men nu när det misslyckades vet han inte om han kommer orka ytterligare en gång. En brukare pekar på att det till och med kändes lite värre efter tag. *”Efter mötet förbättrades relationen med pappa men sen blev det sämre igen.”*

I kategori 3 som är den största gruppen beskriver en brukare hur relationerna ser ungefär samma ut men att det är inga stora bråk. Brukaren beskriver hur familjen inte hade pratat med varandra innan och efter mötet skapades en ny förståelse för hur andra tänkte. *”Allt har liksom varit undagömt innan, vad vi tyckte och kände. Mötet gjorde det lite öppnare.”* En annan brukare vill framhålla vikten av alla förstod varandra. *”Jag blev förstådd på ett nytt sätt.”* Två brukare framhåller att känslan av att ha stöd blev stark i mötet. Att man fått förståelse är också något som framhålls. *”Det känns inte lika ensamt i det här, vi delar bördan nu. Det är svårt i bland men vi klarar det.”* Nätverksterapin upplevs ha länkat ihop människor, beskriver en brukare, *”och det kommer göra det enklare att handskas med bekymret”,* tror hon. *”Det startade nog en process både här och där. Vi har liksom inte fått umgåtts innan. Nu har vi träffats flera gånger”.*

7. Diskussion

I den tidigare forskningen har ganska få av brukarnas röster sipprat fram. Det finns effektstudier och metodutvärderingar där brukarnas perspektiv har varit en liten del i undersökningen. Brukarna har då uttalat sig både positivt och negativt om nätverksarbete. De berättar om känslomässigt påfrestande möten som ändå ger mycket tillbaka. I den här studien kommer brukarnas röst fram genom att de får reflektera över om de har upplevt nätverksarbete som annorlunda i förhållande till sina förväntningar på och erfarenheter av socialtjänst. De får också tala om vilka delar i nätverksterapin de upplevt har haft betydelse. Slutligen får de bedöma om de upplever att de blivit hjälpta av nätverksterapin med sina

bekymmer. I diskussionen nedan kommer jag att sammanfatta och analysera brukarnas upplevelse i ljuset av teorin om det annorlundas betydelse.

7.1 Nätverksterapi som förutsättning för ett *now-moment*.

Brukarna i den här studien beskriver att de överlag upplever nätverksarbete som något annorlunda i förhållande till socialtjänsten och sina erfarenheter. Det verkar vara så att man redan i den första kontakten och inledande processen upplever nätverksterapi som annorlunda. Familjerna i studien har lång erfarenhet av sociala myndigheter och vet hur möten inom socialtjänst brukar gå till. För att använda sig av Batesons metaforer skulle man kunna uttrycka det som att nätverksterapi är tillräckligt annorlunda för att utgöra en information, en skillnad i terrängen som möjliggör att rita något på kartan för brukarna. I enlighet med Sterns tankar skulle man kunna uttrycka det som att det i nätverksterapi finns de ramar som behövs för att kunna göra något oväntat, för att skapa ett *now-moment*, ett nuvarande ögonblick och göra en *skillnad*. Men i en överblick av flödet verkar brukarna ganska snart bli vana med det annorlunda. Att rita nätverkskartan, förmöten och andra förberedelser inför nätverksmötet blir en, *moving along*-situation, där kommunikation upprätthålls men inget som utmanar den rådande relationen eller systemet.

Inbjudningsbrevet blir som en stöt ut i systemet och stör den rådande uppfattningen om relationen mellan brukarna och deras nätverk. Inbjudningsbrevet skapar i bästa fall ett *now-moment*, som omgivningen reagerar på. En del brukare beskriver hur saker och ting började hända redan i väntan på mötet, hur folk började höra av sig. Det här är reaktioner på *now-moment* och förutsättningar för ett *moment of meeting* som i grunden kan omdefiniera relationerna i systemet. Inbjudningsbrevet skulle kunna ses som en biljett till den gemensamma resa, *shared feeling voyage*, som ett nätverksmöte kan vara.

När sedan det fysiska mötet sker och nätverket sitter i samma rum är det nya förutsättningar för relationerna inom systemet. Ramarna och de förväntade rollerna utmanas genom att deltagarna får sitta i en ring och förväntade hierarkier jämnas ut. Det här upplever brukarna som betydelsefullt. Mötet upplevs i sin helhet som något annat än ett soc-möte, vilket kan tolkas som att de tidigare relationerna i systemet är tillfälligt satta ur spel. Det finns en chans att skapa nya relationer i mötet. Mötet startar med vad brukarna upplever som en annorlunda inledning. Brukarna beskriver hur de genom inledningen kommer in i ett lyssnande och att de

lägger bort irritationer och ilska. Ett *now-moment* har uppstått och det är upp till deltagarna och mötesledarna att förvalta det. Stern beskriver i sin ”Ögonblickets psykologi” (2005) hur ofta som man egentligen missar och försummar att ta tillvara dessa *nuvarande ögonblick*. Orsakerna brukar vara att man inser att det är ett nuvarande ögonblick, man känner anspänningen, men flyr genom att gömma sig bakom tekniska åtgärder. Kanske man träder in i det nuvarande ögonblicket men kan inte hitta ett äkta, spontant svar som är anpassat och lämpligt för den omedelbara situationen. Ett missat tillfälle brukar inte ge några allvarliga konsekvenser annat än att det är försummade chanser till att göra en skillnad. För att ta tillvara de nuvarande ögonblicken i ett möte med flera personer är det bra att vara två för att kunna uppfatta nyanser och förändringar i stämningen. Det här är också något som brukarna uppskattar. De upplever det betydelsefullt att mötesledarna står upp och att de är närvarande och inte tittar på klockan.

7.2 Nätverksmötet som en förutsättning för ett *moment of meeting*

Brukarna beskriver alltså att de upplever nätverksterapin både i sina delar och i sin helhet som något annorlunda i förhållande till socialtjänsten i övrigt. De beskriver också att de själva upplever det som betydelsefullt. Nätverksterapi verkar alltså ha förutsättningarna för att vara en skillnad, något som i sin tur kan göra en skillnad för systemet. I genomgången av hur de upplevde att det blivit någon skillnad – hur brukarna blivit hjälpta med sitt bekymmer beskriver de något som skulle kunna vara att nätverksterapin tog sig an några *now-moments* och skapade något av dem som gjorde en skillnad. Brukarnas beskriver hur en ny förståelse har tagit plats i samtalet. En ny tolkning av gamla händelser och handlingar har fått nya perspektiv. Det de beskriver låter som Sterns tankar om att mötet skapat en ny *minneskontext* i vilken gamla handlingar får en ny innebörd och man är beredd på att ge relationen en ny chans. Deltagare i nätverksmötet beskriver hur de gjort en *shared feeling voyage*, det vill säga en *känslöresa* och ett ömsesidigt erkännande av att man gjort denna resa tillsammans. Tillsammans kan då systemet omorganisera sig och finna nya vägar ut ur en tidigare olöslig situation. I brukarnas berättelser framstår flera historier om hur dottern flyttar hem till pappan igen efter mötet, hur relationerna blir snabbt bättre i familjen, hur släkten ställer upp på ett nytt sätt, hur man bråkade mindre efter mötet. Men det är också berättelser som vittnar om relaps eller om hur bekymren återkommer efter ett tag. Dottern och pappan bryter med varandra, relationerna blir ungefär som vanligt, bråken kommer tillbaka. Brukarna berättar också om att de känner sig övergivna av nätverksledaren när vardagen kommer. Det låter som att den känslöresa som ett nätverksmöte kan innebära gör att brukarna lägger en del av

ansvaret på att det ska bli hållbart på den som leder denna känslösa i mötet. Mötesledaren är den del som får högst betydelse och ord som brukarna beskriver mötesledaren med är trygg, lugn, bestämd, välplanerad, avslappnad, omsorgsfull, personlig, tydlig och humoristisk. Det är karaktäristika som varje chef eller ledare skulle vilja höra av sina anställda. Men nätverksmötesledaren är ingen chef utan en högst tillfällig gäst i systemet. I nätverksmötet bryts gamla hierarkier och nya skapas. När deltagarna sitter ner så står ledaren, vilket ger mötesledaren ett hierarkiskt övertag. I den känslomässiga resa som mötet kan bli blir mötesledaren tryggheten. Men när vardagen kommer finns det ingen ledare som kan hjälpa till med kommunikationen i systemet och de nuvarande ögonblicken fladdrar förbi som fjärilar i en höststorm, utforskade och övergivna. Det understryker det etiska perspektivet som Forkby (2007) vill anlägga på nätverksarbete. Dock är det inte de strategier eller dolda agendor som menas här utan det etiska ansvaret över deltagare som i mötet upplever en så stark känsla av hopp och samhörighet att de efteråt drabbas av en känsla av övergivenhet.

7.3 Nätverksmötets *nu-gemenskap*

Om nätverksmötet tar sig an det *now-moment* som det har förutsättningar att skapa, kan det bli en *shared feeling voyage*. I Sterns teorier tar en sådan resa i ungefär nio sekunder. Ett *moment of meeting*, där den gemensamma känslan av ett *Nu* totalt dominerar perceptionen går över på några sekunder. Men enligt brukarna i min studie pekar de på en annan aspekt av upplevelsen av ett *moment of meeting*. Det skapas en gemenskap, en *nu-gemenskap*, som bygger på att ha delat en stark upplevelse av ett nuvarande ögonblick. Denna gemenskap finns kvar ett par veckor efter mötet beskriver brukarna. Någon beskriver hur hon väntar på att telefonen ska ringa. Denna *nu-gemenskap* skulle också kunna ligga till grund för ett terapeutiskt arbete eller socialt förändringsarbete. Det kanske är så att ett nätverksmöte måste föregås av en uppladdningsperiod i form av ett par veckors förmöten som blir till ett *moving-along* tillstånd. När själva mötet kommer blir det i sig en skillnad för relationen mellan alla i systemet inklusive terapeuten. Om mötet lyckas ta till vara de *now-moment* som mötet kan frambringa kan mötet få vara med om att skapa ett *moment of meeting*. En ny *minneskontext* kan skapas för att omtolka det förflutna och ge det nya en chans. Relationerna sätts i rörelse och mötesdeltagarna gör en *shared feeling voyage* som skapar en känsla av gemenskap, en *nu-gemenskap*. Denna känsla sitter i under ett par veckor - ett två veckors fönster öppnas för möjligheter att åter kliva in i ett *moment of meeting* och göra en skillnad i systemet. Om det inte tas tillvara finns en risk att systemet går tillbaka till ett *moving-along* tillstånd som

påminner om det tillstånd som fanns innan processen, med den skillnaden att deltagarna nu konstatera att det finns en annan möjlig tillvaro.

7.4 Den upplevda effekten och behandlingskontexten

Nätverksarbetet verkar vara bra på att skapa de skillnader, de nuvarande ögonblick, som sticker utanför de förväntade ramarna och som kan medföra en skillnad. Brukarna upplever nätverksterapi som både annorlunda och betydelsefull i sina delar och sin helhet. De upplever att (i) de blivit hjälpta med sitt bekymmer, (ii) att de tyckte det hjälpte men bara temporärt och att bekymren återkom efter ett tag (iii) de tyckte bekymren fanns kvar men att de var lättare att handskas med efter nätverksterapi.

Det som brukarna beskriver i den här studien att de upplever som något positivt annorlunda i sin behandlingskontext är inte bara specifika för nätverksterapi. Det positiva mötet med mötesledaren och lagets egenskaper beskrivs på sätt som skulle kunna vara ledtrådar till hur brukare uppskattar att bli bemötta. *Trygga, lugna, bestämda, välplanerade, avslappnade, omsorgsfulla, personliga, tydliga och humoristiska.* Det här är generella och allmänmänskliga egenskaper som brukarna ändå lyfter fram som annorlunda att stöta på i sin den här kontexten. Det är också det som de själva pekar på att de tror har bidragit mest till den upplevda effekten. Bemötandet är inte något som är förbehållet nätverksterapi utan skulle kunna användas av behandlingskontexten i övrigt. Vissa saker som upplevs annorlunda och betydelsefulla är dock tämligen specifika för nätverksterapi, till exempel tid och tempo eller mötets form och innehåll. Den tid ett nätverksmöte tar och det tempo ett möte hålls i är kanske svårt att applicera i andra delar av socialtjänst men det är ändå värt att notera att brukarna upplever det positivt och annorlunda att man låter dem ta tid och prata klart. Att till och med ungdomarna bland brukarna beskriver det som vanligt på andra soc-möten eller i skolan att man inte får prata klart, eller hinna tänka för att det går så fort, är anmärkningsvärt och viktig kunskap i vårt och andras fortsatta arbete med målgruppen.

7.5 Slutord

I den här studien har jag granskat min praktik genom att intervjua brukarna. Jag har också satt min praktik i relation till den forskning som finns om nätverkets betydelse, nätverksperspektivet och nätverksterapi. Jag har under studiens gång funnit flera saker som man borde studera vidare. Sterns forskning är mikroanalyser på samtal för att undersöka de nuvarande ögonblicken. Skulle det vara möjligt att göra mikroanalyser av samtalen i

nätverksmöten? Jag har också upptäckt att det som saknas i nätverksterapins hantverk utifrån min praktik är att ta till vara den kraft som nätverksmötet kan sätta igång. Här tror jag att det kan behövas en metodutveckling och en diskussion om organisation och ansvar. När jag fördjupat mig i brukarnas upplevelser av nätverksarbetet har det gjort mig ytterligare övertygad om att det är brukarna som är experterna och att det är dem vi måste lyssna på om ska kunna göra någon skillnad för någon.

8. Källförteckning

Andersen, Tom (2003). *Reflekterande Processer – samtal och samtal om samtalen*.

Stockholm: Mareld.

Bateson, Gregory (1998). *Mönstren som förbinder: eko-cybernetiska texter*. Stockholm:

Mareld.

Bronfenbrenner, Urie (1979). *The ecology of human development : experiments by nature and design*. Harvard: Harvard University Press.

Forsberg, Gunnar & Wallmark, Johan (2002). *Nätverksboken : om mötets möjligheter*.

Stockholm: Liber.

Klefbeck, Johan, Bergerhed Eva, Forsberg Gunnar, Hultkrantz-Jeppsson Astrid, Marklund

Kerstin (1987). *Nätverksarbete i multiproblemfamiljer*. Stockholm: Botkyrka kommun.

Klefbeck, Johan & Ogden, Terje (2003). *Barn och nätverk : ekologiskt perspektiv på barns utveckling och nätverksterapeutiska metoder i behandlingsarbete med barn*. Stockholm:

Liber

Marklund, Kerstin (1996). Nätverksarbete inom socialtjänst och psykiatri. ur Topor Alain

(red.) *Psykiatri i socialtjänsten*. Stockholm: Bonnier utbildning.

Marklund, Kerstin (2002), Utblick – att välja mötesform. I *Nätverksboken : om mötets*

möjligheter. Stockholm: Liber.

Seikkula, Jaakko (1996). *Öppna samtal: från monolog till levande dialog i sociala nätverk*.

Stockholm: Mareld.

Seikkula, Jaakko & Arnskil, Tom Erik (2005). *Sociala nätverk i dialog*. Stockholm: Mareld.

Socialstyrelsen (2007). *Strategi för samverkan - kring barn och ungdomar som far illa eller riskerar att fara illa*. Västerås: Edita Västra Aros.

SOU 2008: *Utredning om kunskapsutveckling inom socialtjänsten*. Stockholm: Fritzes.

Stern, Daniel (2005). *Ögonblickets psykologi - om tid och förändring i psykoterapi och vardagsliv*. Falkenberg: Natur och Kultur.

Svedhem, Lennart (1991). *Socialt nätverk och beteendeproblem i skolan hos 11-13-åringar en teoretisk och empirisk grund för nätverksterapi*. Stockholm: Carlsson.

Svedhem, Lennart (1985). *Nätverksterapi teori och praktik*. Stockholm: Carlsson.

White, Michael (2000). *Nya vägar inom den systemiska terapin*. Stockholm: Mareld.